

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.174>

УДК 355.426(1-13+498.7)“1924”

Олександр НОВОСЬОЛОВ

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна)

alexandr.novosiolov@pnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1407-4508>

РАДЯНСЬКА СПЕЦОПЕРАЦІЯ В ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ У ВЕРЕСНІ 1924 р.: СПРОБА ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЇ «ТАТАРБУНАРСЬКОГО ПОВСТАННЯ»

Мета полягає у спробі поглянути на «Татарбунарське повстання» 1924 р., яке є важливим епізодом «бессарабської проблеми», крізь призму різноманітних і суперечливих підходів як радянської, так і національних історіографій Румунії та Молдови, задля вироблення вітчизняної візії подій на півдні Бессарабії в 1924 р. Для досягнення поставленої мети сформульовано **завдання** здійснити аналіз історіографічного доробку радянської, румунської, молдовської, української історіографії з історії «Татарбунарського повстання» та «процесу 500», а також критично переосмислити найбільш дискусійні проблеми, які слід вирішити українській історичній науці. **Методологічною основою** стали підходи наукової критики й компаративістики. **Наукова новизна.** Науково-критичний аналіз значного історіографічного корпусу дозволив окреслити основні проблеми «Татарбунарського повстання» та «процесу 500» з перспективи українського історієписання: стихійність чи спланованість виступу, його «всенародна підтримка», соціальна база й етнічна належність учасників, інтернаціоналізація «бессарабського питання» шляхом залучення західних інтелектуалів до пропагандистського супроводу «процесу 500», зв'язок між «повстанням» та утворенням Автономної Мол-

Цитування: Новосьолов О. Радянська спецоперація в Південній Бессарабії у вересні 1924 р.: спроба деміфологізації «Татарбунарського повстання». *Український історичний журнал*. 2024. № 5 (578). С. 174—189. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.174>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

давської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР), кількість учасників і жертв подій. **Висновки.** «Повстання» 1924 р. «пригноблених народних мас» проти «поміщиків і румунських бояр» стало міфом радянської історіографії. Зазнавши краху в короткостроковій, воно водночас певним чином досягло успіху в довгостроковій перспективі, перетворившись на усталене твердження про «справедливу боротьбу пригноблених». Значний інтерес до теми «Татарбунарського повстання», як і проблеми Бессарабії загалом, проявляють румунські та молдовські історики. Українська історіографія поки що не виробила належних підходів відносно подій на півдні Бессарабії 1924 р., міф про «селянський виступ» беззастережно перекочував у дослідження вітчизняних фахівців. Ідучи шляхом деміфологізації пропонується погляд на «Татарбунарське повстання» і «процес 500» у взаємозв'язку воєнно-політичних, соціальних, етнічних, ідеологічних чинників.

Ключові слова: «Татарбунарське повстання», «бессарабська проблема», румунсько-радянські відносини, Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (АМСРР).

Бессарабія була частиною середньовічного та ранньомодерного Молдавського князівства. Згодом край перебував у складі Російської імперії. У січні — березні 1918 р. цю територію, незважаючи на активний опір місцевого українського населення та офіційний протест міністра закордонних справ Української Народної Республіки Д. Дорошенка, зайняла Румунія. Прем'єр-міністр УНР В. Голубович звернувся до бухарестського уряду з відповідною нотою [1, С. 139]. Проте 25 листопада 1918 р. було офіційно оголошено про включення Бессарабії до складу Румунії. Великі надії українська сторона поклала на зміну ситуації після об'єднання УНР і ЗУНР та на Паризьку мирну конференцію [2, С. 232]. Однак держави Антанти визнали належність Бессарабії до Румунії, зафіксувавши це Паризьким («Бессарабським») протоколом, підписаним 28 жовтні 1920 р. [3, С. 263—265].

Зауважимо, що за підсумками Першої світової війни територія Румунії збільшилася в понад два рази, а населення зросло втричі. Причому з 18 млн мешканців 1,2 млн становили українці. Однак в економічному відношенні вона залишалася переважно аграрною країною. За переписом 1930 р. 80 % жителів Румунії були зайняті у сільському господарстві й лише 7 % — у промисловості.

«Бессарабське питання» («бессарабська проблема») стало наріжним каменем радянсько-румунських взаємин міжвоєнного періоду. Ані більшовицька Росія, ані згодом СРСР не визнавали включення краю до складу Румунії та, використовуючи соціально-економічну й етнічну напругу, намагалися дестабілізувати ситуацію в регіоні [4]. Заступник наркома іноземних справ РСФРР М. Литвинов 27 січня 1924 р. в листі до повноважного представника СРСР у Великобританії Х. Раковського писав: «Ми зараз формально перебуваємо в стані війни з Румунією. Ми вважаємо, що румунські війська окупували нашу територію й формально ми можемо в будь-який момент переправитися через Дністер без оголошення війни» [5, С. 15].

Для румунсько-радянських відносин 1924-й рік виявився насиченим на значущі події, які, на наш погляд, становлять ланки одного ланцюга: румунсько-радянська конференція у Відні в березні — квітні; «повстання» в Татарбунарах 15—19 вересня; створення на лівому березі Дністра Автономної Молдав-

ської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСПР) 12 жовтня. Всі ці події так чи інакше знайшли своє відображення в історичній літературі. Спробуємо розглянути основні методологічні підходи, які сформувалися в радянській, румунській та українській історіографіях.

Для радянської історичної науки впродовж усього періоду її існування «Татарбунарське повстання» було надзвичайно героїчною та привабливою темою, яка вписувалася в панівну марксистсько-ленінську доктрину. Праці, присвячені подіям у Татарбунарах, з'явилися фактично відразу після придушення виступу, тоді ж було закладено й основні методологічні підходи. Авторами цих розвідок були переважно вихідці з Бессарабії, котрі сповідували більшовицькі ідеї та емігрували до СРСР. Вони активно обстоювали думку, що період «боярської Румунії» був часом повної духовної й соціально-економічної деградації краю, що і стало підґрунтям для «виступу широких селянських мас» проти «румунських поневолювачів». В. Дембо [6—8], В. Спіру [9], А. Бадулеску [10], С. Вітик [11] висвітлювали події в агітаційно-пропагандистському дусі. Центром агіткампанії стало Товариство бессарабців Радянського Союзу, створене в Москві 4 травня 1924 р. Серед членів оргкомітету були Г. Котовський, Г. Буцюшкан, С. Бантке, В. Дембо, В. Броаска та інші бессарабці, котрі стали глашатаями антирумунської пропаганди, одним із головних сюжетів якої і стало «повстання» в Татарбунарах та його наслідки [12].

У 1925 р. вийшла друком брошура високопоставленого радянського функціонера Х. Раковського «Румунія та Бессарабія: до семиріччя анексії Бессарабії». На відміну від значного масиву видань подібного штибу, розрахованих на читачів СРСР чи Бессарабії, ця праця, перекладена французькою й англійською мовами, призначалася переважно міжнародній аудиторії. Тут трансливалися ідеї «світової революції», «класової боротьби пригнічених народних мас Бессарабії» тощо [13, С. 295].

Важливу роль щодо поширення інформації про події в Татарбунарах відіграв журнал «Красная Бессарабия», який видавало Товариство бессарабців Радянського Союзу. Впродовж 1926—1938 рр. вийшли друком 129 чисел. Центральною темою часопису була «революційна боротьба широких народних мас» краю «проти румунського панування» та «за возз'єднання з радянською Батьківщиною»¹.

У 1970—1980-х рр. з'явилися дослідження В. Кокоша [14], Я. Копанського, А. Лазарева [15], Ю. Рошкована [16]. Тоді ж побачило світ видання, присвячене суду над учасниками «повстання» [17], де зібрано значний фактичний матеріал, документи, свідчення. Проте основна його мета полягала у представленні «процесу 500» як антигуманного «судилища». Саме ця праця стала радянським методологічним та історіографічним каноном вивчення подій у Татарбунарах і їх наслідків.

¹ Див., напр.: Дембо В. После Татарбунара. *Красная Бессарабия*. 1926. № 1. С. 18—20; Наров. Воспоминания татарбунарца. *Там же*. 1926. № 2. С. 33—34; Бантке С. Из истории революционного движения рабочей молодёжи Бессарабии. *Там же*. 1927. № 1. С. 63—68; Алисов П. Причины и значение татарбунарского восстания. *Там же*. 1929. № 8. С. 6—8; Его же. Уроки татарбунарской советской республики. *Там же*. № 9-10. С. 12—13 та ін.

Центральними сюжетами для радянської історіографії були «пригноблені народні маси», «революціонери-підпільники», «боротьба за возз'єднання молдавського народу з радянською Батьківщиною» й т. ін. Використовуваний категорійно-понятійний апарат: «боярська Румунія», «румунські гнобителі» тощо.

Ці самі методологічні підходи щодо історії «Татарбунарського повстання» застосовують й деякі сучасні автори, скажімо, молдовський дослідник С. Назарія [18], український О. Пригарін [19], а праці В. Шорникова [20] з Тирасполя повністю вписуються в концепт марксистсько-ленінського історієписання.

Румунські дослідження подій на півдні Бессарабії 1924 р., так само, як і радянські, з'явилися відразу після вересня 1924 р. Впродовж усього міжвоєнного періоду було опубліковано значну кількість матеріалів, більшість із них мала пропагандистський, антирадянський характер. Зауважимо, що саме у цих працях було закладено основні підходи щодо причин, подій і наслідків «Татарбунарського повстання». Румунська історіографія звертає головну увагу на значення зовнішньополітичних чинників у тих подіях. У 1925 р. в Кишиневі вийшла праця З. Гусареску «Підривний рух у Бессарабії», де обґрунтовувалося, що дії уряду, спрямовані на придушення виступу, організованого «підступними радянськими агентами», які вдало скористалися настроями південнобессарабського населення, були цілком легітимними [21]. Наступного року в Бухаресті з'явилася друком брошура заступника міністра внутрішніх справ Румунії Г. Тетереску «III Інтернаціонал та Бессарабія: промова на зборах депутатів» [22]. Основна ідея полягала у причетності СРСР і III Інтернаціоналу до подій у Татарбунарах вересня 1924 р. Згадані праці фактично стали еталонними для наступних поколінь румунських, а згодом і молдовських дослідників.

У широкому сегменті сучасної румунської та молдовської історіографії події 1924 р. в Татарбунарах аналізуються в нерозривному контексті «бессарабської проблеми». Дослідники прагнуть розширити її хронологічні рамки: передумови виводяться ще від XIX ст., а наслідки розглядаються в контексті відносин Румунії та СРСР аж до так званого «придністровського питання».

Сучасна румунсько-молдовська історична наука, починаючи з 1990-х рр., створила новітню цілісну панрумунську парадигму історії румунсько-радянського протистояння у вирішенні «бессарабської проблеми». Такі дослідники, як Е. Арделяну («Агресія проти великої Румунії: Татарбунари») [23], І. Кашу («Експорт радянської революції: Татарбунарське повстання в румунській Бессарабії (1924)» [24], В. Пономарьов («Деякі аспекти комуністичної діяльності в Бессарабії в 1922—1923 рр.») [25], Л. Ротарь («Диверсійний рух у Бессарабії в 1918—1924 рр.») [26], Д. Шишкану, М. Станеску («Спроби Радянського Союзу в гібридній війні проти Румунії в 1924 р.: Використання військових сил у внутрішніх справах») [27], С. Сувейке («Татарбунари 1924: “процес 500”») [28], Н. Рауш, Г. Неакшу, Д. Морару («Радянська агресія проти Румунії: Татарбунари в документах і тогочасній румунській пресі») [29] та інші, обґрунтовують думку про підривну діяльність більшовицької агентури на півдні Бессарабії, а події в Татарбунарах у вересні 1924 р. розглядаються як агресія СРСР проти Румунії.

Водночас, дотримуючись концептуальних схем, закладених ще у 1920-х рр., сучасні румунська та молдовська історіографії не прагнуть до синтезу складних аспектів у дослідженні територіальних конфліктів на румунсько-радянському кордоні та в регіоні у цілому, вони рухаються шляхом залучення значного корпусу архівних джерел, деталізації нарративних досліджень і пошуку нових методологічних підходів.

Щодо української історіографії, констатуємо, що тема «повстання» в Татарбунарах не стала предметом широкого вивчення вітчизняними фахівцями. «Архівна революція» 1990-х рр. не спричинила вибухового ефекту у студіюванні цієї теми, окрім загальних праць, в яких події вересня 1924 р. згадуються у загальному контексті [30, С. 401], та ряду статей, присвячених діяльності більшовицьких осередків на півдні Бессарабії в міжвоєнний період [31, 45].

Тож перед сучасними українськими істориками постали актуальні завдання: по-перше, вирішити кризу парадигмального характеру, тобто піддати ревізії марксистсько-ленінські підходи у вивченні подій на півдні Бессарабії в 1924 р.; по-друге, критично проаналізувати досягнення румунської та молдовської історіографій; по-третє, напрацювати власну парадигмальну модель подій у Татарбунарах з урахуванням новітніх підходів, джерел і здобутків сучасної історіографії.

Радянські історики стверджували, що причинами «Татарбунарського повстання» 1924 р. стали колоніальна політика «румунських окупантів» та відмова Бухареста від пропозиції Москви надати населенню Бессарабії право визначати свою долю самостійно через плебісцит. Можемо припустити, що провал румунсько-радянської конференції у Відні в березні — квітні 1924 р. став точкою екстремуму, після якої СРСР вирішив удатися до більш активних заходів у вирішенні «бессарабської проблеми». Арсенал був доволі різноманітним — від так званої «малої війни» М. Фрунзе до заходів «активної розвідки» ОДПУ [32, С. 15].

Зауважимо, що розбудова більшовицької підпільно-диверсійної мережі в Бессарабії почалася з 1918 р. На 1923 р. було сформовано Південно-Бессарабський підпільний революційний комітет, до якого ввійшли А. Ключников (Ненін), майбутній керівник «Татарбунарського повстання», М. Шишман (Афанасьєв), І. Бежанович (Кольцов, Пугачов), Ю. Батищев, Л. Цуркан. Також створювалися місцеві ревкоми, задача яких полягала в підготовці виступу².

Всі ці осередки планували свою діяльність і розробляли диверсійно-підривні заходи незалежно від Бессарабського обласного комітету Румунської комуністичної партії та не повідомляли йому про свої наміри. Закордонний відділ ЦК КП(б) України із закордонної роботи (Закордот ЦК КП(б)У) координував і забезпечував диверсійні організації півдня Бессарабії зброєю та всім необхідним [33, С. 46]. За вісім місяців, що передували «Татарбунарському повстанню», за інформацією заступника міністра внутрішніх справ Румунії Г. Тетереску, у краї зафіксовано 28 боезйткнень радянських диверсантів із силами жандармерії (напади на пости, патрулі, прикордонні застави, диверсії на залізниці та ін.). Докумен-

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (Chișinău; далі — ANRM). Fond 738. Inventar 1. Dosar 3654. F. 18.

тально підтверджено, що поблизу станції Пирлиця було перегороджено колію, внаслідок чого зупинився залізничний рух; біля станції Страшени влаштовано підкоп і закладено під рейки вибухівку; в районі станції Бульбока з кулемета обстріляно потяг. За цей же час сигуранца викрила в Бессарабії кілька озброєних груп: дві в Кишиневі та по одній в Акермані, Тигінському повіті, селах Городишті, Ципово, Горешти, Машкауци [34, С. 203—204].

Тоді ж на румунську територію через Дністер на човнах почали таємно перекидати, ховаючи у схронах, різноманітне озброєння, причому не лише стрілецьке, а й навіть артилерійське, а також боеприпаси, вибухівку, амуніцію. Документально підтверджено переправлення не менше 1000 гвинтівок, 3000 гранат, 7 кулеметів, 500 шабел і шашок, 2 гармат та ін. [35, С. 20]. Відповідно до генерального задуму, переправлені в Бессарабію групи «активної розвідки», спираючись на заздалегідь сформовані загони бойовиків у 20—30 осіб, в певну визначену дату піднімають «народне повстання» проти «румунських бояр». План був комплексний: точкові виступи «пригноблених селянських мас» мали спалахувати в населених пунктах за графіком, необхідно було захопити й утримувати Кагул, Ізмаїл, Кілію, проголосити там «радянську владу», після чого звернутися до «країни Рад» із проханням про надання «міжнародної допомоги» [36, С. 21—22].

Оперативний центр керівництва «повстанням» передбачалося розгорнути в Одесі, звідки й мали виступити ударні групи. Военну частину операції планували у штабі РСЧА, який тоді очолював М. Фрунзе. Завдання безпосередньої підтримки покладалося на дислокований у Тирасполі 2-й кавалерійський корпус Г. Котовського. Таким чином, погоджуємося з тезою українського дослідника Р. Подкура про те, що всі ці заходи — це типовий приклад діяльності так званої «активної розвідки» ОДПУ СРСР та розвідників штабу РСЧА» [37, С. 14].

Ще одна важлива проблема, яка потребує особливого розгляду, — соціальна база «повстання» та підтримка населенням півдня Бессарабії більшовицьких рухів. Після Першої світової війни Румунія, як і багато країн Європи, переживала складні соціальні й економічні проблеми. Складним було питання етнічної політики, особливо в регіонах, де румунська складова не переважала. Саме таким краєм був південь Бессарабії, де мешкали українці, румуни, болгарі, німці, росіяни, гагаузи та ін. Небажання румунської влади йти на поступки у задоволенні духовних потреб національних меншин вдало використав СРСР, особливо після створення Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки, яка стала пропагандистською вітриною вирішення національного питання. Цікавий факт: за матеріалами слідства, лише 56 підсудних у справі про «Татарбунарське повстання» знали румунську мову³.

Також потребує уваги важливий аспект про ставлення місцевого населення до виступу. Джерела свідчать, що воно не перешкоджало, але й активно не підтримувало його. Документи фіксують факти сприяння з боку мешканців чи посадовців через страх фізичної розправи. Відомо, що примар с. Акмангіт⁴ перейшов на

³ Ibid. Fond 738. Inventar 1. Dosar 3633. F. 1-106.

⁴ Тепер с. Білолісся Татарбунарської міської громади Одеської обл.

бік «повстанців». Також відомо, що помічник примара Татарбунар Керер беззастеречно виконав наказ А. Ключникова, який вимагав надати 50 возів, 50 коней і 50 вершників. За розпорядженням того ж таки Керера місцеві службовці пошти та фіску передали А. Ключникову всі наявні кошти⁵. Знані випадки, коли місцеве населення (зокрема німецькі колоністи) активно виступило проти більшовиків. Так, групу бойовиків І. Бежановича, що просувалася до залізничної станції Сарата й Акермана, біля с. Камчик зупинив загін у складі 150 німецьких колоністів і кулеметники 35-го Акерманського піхотного полку [38, С. 87].

Викликає дискусію питання соціального походження учасників виступу. Радянська історіографія наполегливо підкреслювала саме його селянський характер. Сучасна українська⁶ констатує, що «селянське Татарбунарське повстання на півдні Бессарабії спричинили наслідки аграрної реформи та голод 1924 р.» [39, С. 365].

Край дійсно був аграрним, саме це визначало його соціальну картину. Проте серед учасників виступу, принаймні з підсудних у рамках «процесу 500», переважну більшість становили не селяни. Джерела доводять, що до підірвної діяльності долучалися представники інтелігенції — вчителі шкіл і гімназій. Серед них найбільш активними були М. Рафайлович, І. Стеріопол із м. Нова Кілія, О. Бугаєвський із с. Фурманка, К. Крецу з с. Гаваноаса⁷. М. Рафайлович, наприклад, не тільки проводив агітацію серед своїх учнів, а й підготував для підпільної роботи одного з них, а саме Д. Турчина, який брав активну участь у діяльності підпільної революційної організації, їздив до Бухареста, де поширював більшовицьку літературу серед бессарабських студентів, котрі навчалися у столиці Румунії⁸. Татарбунарський революційний центр залучив до підпільної роботи студентку Ангеліну, дочку Миколи Узуна — очільника ревкому з с. Каракута Ізмаїльського повіту, студента Яського університету Т. Марина, який був головою товариства студентів-бессарабців [40, С. 87].

Дивним, на наш погляд, виглядає твердження радянських і деяких сучасних дослідників про те, що румунська влада, мовляв, сама спровокувала «повстання» внаслідок так званого «миколаївського інциденту» [41, С. 43]. 11 вересня 1924 р. група з 20 осіб здійснила збройний наліт на с. Миколаївка Ізмаїльського повіту, вбивши місцевого голову Янковського та фіскального агента й захопивши кошти у сумі 46 000 левів. Як з'ясувалося згодом, нападники належали до бойових груп, пов'язаних із Південно-Бессарабським підпільним революційним комітетом [42, С. 225—226]. Розпочалося слідство. Над підпіллям нависла загроза розгрому. 15 вересня А. Ключников скликав членів ревкому. За даними сигуранци, учасники засідання ухвалили рішення про початок виступу, розраховуючи, що він охопить всю Південну Бессарабію, затвердили план дій і розподілили обов'язки [43, С. 21].

⁵ ANRM. Fond 738. Inventar 1. Dosar 3654. F. 19.

⁶ Павленко В. Татарбунарське селянське повстання (1924). URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tatarbunarske_povstannia_1924 (дата звернення: 16.06.2024).

⁷ ANRM. Fond 738. Inventar 1. Dosar 3633. F. 77, 92.

⁸ Ibid. F. 85—86.

В ніч на 16 вересня 1924 р. змовники перейшли до рішучих дій. Було пере-різано телефонні й телеграфні дроти, вбито жандармів і деяких місцевих посадовців, захоплено поліцейські відділки та державні установи. Почалося створення ревкомів, загонів міліції, червоногвардійців [44, С. 21]. Проте жодного великого міста півдня Бессарабії захопити не вдалося. Радянську владу проголосили лише у с. Татарбунари, де на будинках було вивішено червоні прапори й оголошено про створення Молдавської Радянської Республіки у складі Української СРР під супровід повідомлень, що Червона армія вже нібито форсувала Дністер і вигнала румунські війська. Втім місцеве населення в масі своїй «повстання» не підтримало, а Бухарест діяв швидко й рішуче. Румунський флот висадив десанти в містах Кілія, Ізмаїл, Вилково загальною чисельністю 5000 військовиків. У район Татарбунар вирушили підрозділи 3-го армійського корпусу [45].

Сценарій «революції» в Бессарабії з наступним «наданням інтернаціональної допомоги» зазнав краху. 25 лютого 1925 р. політбюро ЦК РКП(б) затвердило пропозиції комісії В. Куйбишева щодо ліквідації диверсійних і партизанських груп поза межами СРСР. В окремих випадках їх можна було відновити, зокрема в Бессарабії [46, С. 22].

Для радянської влади наслідки «Татарбунарського повстання» виявилися незначними. Однак пропагандистський ефект, який мали ті події, заслуговує особливої уваги. Впродовж серпня — грудня 1925 р. в Кишиневі відбувався «процес 500», суд над учасниками виступу, який Москва намагалася представити в максимально негативному світлі як «розправу над борцями за справедливість». Для цього було мобілізовано не лише внутрішні, але й міжнародні сили пропаганди в Європі та Америці. Інформаційна підтримка здійснювалася на двох рівнях. Перший, суто політичний, полягав у залученні комуністичних партій Франції, Італії, Румунії, Болгарії тощо й організацій, афілійованих із Комінтерном (Профінтерн, Селянський інтернаціонал, МОПР та ін.) [47, С. 56]. На другому рівні основними дієвцями стали західноєвропейські й американські інтелектуали лівої орієнтації, котрі вважали своїм обов'язком «захист пригноблених».

Важлива роль у пропагандистському висвітленні подій на півдні Бессарабії належала «головному другові СРСР» А. Барбюсу [48, С. 100], котрий як журналіст лівої французької газети «L'Humanité» у грудні 1925 р. фактично вів прямий репортаж із зали засідань. Побувавши в Кишиневі, він вільно висловлювався про «бессарабське питання», гостро критикуючи румунську владу та пропагуючи радянські погляди. Цікаво, що назви міст і місцевостей А. Барбюс подавав у російському, а не в румунському варіанті, при цьому постійно підкреслюючи, що радянська сторона, мовляв, ніколи не втручалася та не втручається у справи комуністичного руху Бессарабії [49, С. 54].

Ще один важливий сюжет, який висвітлював А. Барбюс — створення молдавської автономії на лівому березі Дністра. Він відстоював сталінську ідею соціалізму в «окремо взятій» АМСРР, що реалізувався як проект «звільнення» від румунської влади та приєднання до СРСР. Сама ж Москва постулювала створення республіки як наслідок клопотань молдован, котрі проживали в радянській Україні [50, С. 189].

Широка прокомуністична пропагандистська кампанія, розгорнута як у країнах Європи, так і у СРСР, вплинула на рішення трибуналу: смертних вироків «повстанцям» винесено не було, лише 85 осіб засуджено до різних термінів ув'язнення [51, С. 25]. Такі інтелектуали, як Т. Ман, Б. Шоу, Т. Драйзер, Р. Роллан, Л. Арагон та інші, будучи відвертими симпатиками радянської влади, виступали із засудженням дій Румунії [52, С. 51]. Цей феномен потребує окремого спеціального дослідження, коли комуністичний режим за допомогою активної культурної дипломатії прагнув нав'язати світу уявлення про себе як про «найпередовішу країну», а західні інтелектуали, засліплені власними амбіціями та статусом «друзів Радянського Союзу», не помічали всіх жахів голоду й репресій [53, С. 31].

Ще один важливий сюжет, який потребує особливої уваги, це проблема утворення АМСРР і події в Татарбунарах у вересні 1924 р., які ми розглядаємо ланками одного ланцюга. Нагадаємо, що ще 5 лютого 1924 р. Г. Котовський, С. Тимов, П. Ткаченко й кілька румунських емігрантів-комуністів звернулися до ЦК РКП(б) із пропозицією створити молдавську республіку [54, С. 27—28]. Головними мотивами при цьому було привернути симпатії бессарабського населення, надати «сильний ідейний вплив на навколишні області та, за відповідної міжнародної обстановки, революціонізувати все становище на Балканському півострові» [55, С. 26]. Про це відверто йшлося у спеціальній записці: «Молдавська республіка може зіграти ту саму роль політико-пропагандистського чинника, що й Карельська стосовно Фінляндії. Вона стане великим приводом для претензій на приєднання до неї Західного Радянського Союзу» [56, С. 188].

Справу нової автономії було доручено «українським товаришам». 7 березня політбюро ЦК КП(б)У визнало за доцільне створити її у складі Української РСР. 11 березня пленум Одеського губкому вирішив організувати молдавську комуністичну секцію. У цей час у Відні починала свою роботу румунсько-радянська конференція щодо вирішення «бессарабської проблеми». А. Ключников, М. Шишман та інші агенти, які прибули з-за Дністра, за допомогою місцевих більшовиків організували інтенсивну пропаганду щодо плебісциту на тему національного самовизначення в Бессарабії [57, С. 49]. Масово розповсюджувалися виготовлені друкарським способом листівки, в яких бессарабців закликали створювати та долучатися до комуністичних осередків із метою «звільнення від румунського панування»⁹. Проте провал румунсько-радянських переговорів у Відні спричинив зміну дій Москви у вирішенні «бессарабського питання» [58, С. 95], задіявши засоби так званої «малої війни». Більшовицькі керівники намагалися підтримувати «вогнище світової революції», подавати приклад «революційної війни за визволення пригноблених», відволікати зусилля суміжних держав на придушення інспірованих «повстань» на прикордонних із «країною Рад» територіях. Виступ у Татарбунарах мав стати прологом «визволення» всієї Бессарабії з подальшим включенням її до складу СРСР [59, С. 287].

25 вересня 1924 р. політбюро ЦК зазначило, що в акті створення Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки має бути вказано, що захід-

⁹ Ibid. Dosar 4075. F. 92.

ною її межею буде державний кордон Союзу РСР, тобто річки Прут і Дунай [60, С. 149]. Остаточне рішення про утворення автономії ухвалено на III сесії ВУЦВК 8-го скликання 12 жовтня, всього за кілька тижнів після подій у Татарбунарах. Виступи, які лунали на сесії, було опубліковано у пресі та видано окремою брошурою. Проте про «Татарбунарське повстання» ніхто з доповідачів, у тому числі й уродженець Бессарабії Г. Старий (Борисов), один із засновників і функціонер АМСРР, не згадував. Лише йшлося про селянські виступи та інші форми «класової боротьби трудящих» краю проти «румунської буржуазії» [61, С. 237].

Головною особливістю молдавської автономії було те, що молдавани ніколи не становили більшість її населення. Територію АМСРР було розширено за рахунок районів, населених переважно українцями. Таким чином, сучасна проблема Придністров'я має історичні корені, які сягають 1920—1940-х рр., коли керівництво СРСР та УСРР, бажаючи оволодіти Бессарабією, створило на українських землях молдавське національно-територіальне утворення [62, С. 31].

Найбільш дискусійною проблемою історії «Татарбунарського повстання» є питання кількості учасників і жертв. Радянська історіографія стверджувала, що у виступі взяли участь до 6000 осіб, близько 3000 загинули, а приблизно 500 були притягнуті до суду. Проте навіть деякі сучасні дослідники, які залишилися на позиціях марксистсько-ленінської методології, досить скептично ставляться до цих даних [63, С. 48]. На цей момент нам невідомо про жоден офіційний документ, який підтверджував би подані цифри.

За свідченнями одного з керівників «повстання» М. Шишмана, котрому згодом удалося втекти до СРСР, у виступі взяли участь до 2000 осіб, 300 були вбиті, 3000 заарештовані. До цих даних схиляється й румунська історіографія [64, С. 232].

Показник у 2000 жертв фігурує у відкритому листі А. Барбюса до уряду Румунії від 28 серпня 1925 р. з вимогою звільнити заарештованих учасників виступу: «До нас з [румунської] преси доходять радісні повідомлення про те, що під час придушення повстання в Румунії за кілька днів загинуло дві тисячі людей і що територія площею шістдесят квадратних кілометрів була перетворена на пустелю» [65, С. 51].

* * *

Радянська історіографія «Татарбунарського повстання», що його ми означаємо як важливий епізод «бессарабської проблеми», пройшла шлях від революційних памфлетів до уніфікованого ідеологією знання про молдавську радянську державність. Сучасні румунська й молдовська історіографії активно трансформують свої підходи та оцінки з міжнародних на національні, що дозволило максимально широко відобразити суперечність означених проблем: стихійності «повстання», його «всенародної підтримки», соціальної бази та етнічної належності учасників, інтернаціоналізації «бессарабського питання» шляхом залучення лівих західних інтелектуалів до пропагандистського супроводу «процесу 500», причинно-наслідкового зв'язку між подіями в Татарбуна-

рах та утворенням АМСРР. Готовність піддати ревізії проблему «повстання» 1924 р. в національних історіографіях Румунії, Молдови, України має означати готовність вивчати й визнавати політичні та національні інтереси всіх сторін «бессарабської проблеми» у радянсько-румунських відносинах. Виступ «пригноблених народних мас» проти «румунських поміщиків і бояр» став одним із найбільших міфів дотичної радянської історіографії. Зазнавши краху в короткостроковій, він водночас певним чином досяг успіху в довгостроковій перспективі, перетворившись на усталене твердження про «справедливу боротьбу пригноблених». Румунські та молдовські історики також проявляють значний інтерес до теми «Татарбунарського повстання» й «бессарабської проблеми» загалом, адже у цих країнах за останні два десятиліття сформувалася власна школа їх вивчення. Події на півдні Бессарабії в 1924 р. слід розглядати у взаємозв'язку воєнно-політичних, соціальних, етнічних, ідеологічних чинників.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Doroshenko, D.I. *Istoriia Ukrainy, 1917—1923*. T. 2. Kyiv, 2002 [in Ukrainian]. [Дорошенко Д.І. *Історія України, 1917—1923: У 2 т. Т. 2*. Київ: Темпора, 2002. 352 с.].
2. Kroitor, V. Problema Pokuttia u vidnosynakh mizh Rumuniieiu i ZUNR. *Halychyna: Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*. Ivano-Frankivsk, 2001. 5-6: 231-234 [in Ukrainian]. [Кройтор В. Проблема Покуття у відносинах між Румунією і ЗУНР. *Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2001. № 5-6. С. 231—234].
3. Moraru, A. *Istoria romanilor. Basarabia și Transnistria (1812—1993)*. Chișinău, 1995 [in Romanian].
4. Țicu, O. Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919—1939). Chișinău, 2004 [in Romanian].
5. Raus, N., Neacsu, Gh., Moraru, D. O agresiune sovietica împotriva României. Tatar-Bunare, în documente și în presa românească a vremii. Târgoviște, 2017 [in Romanian].
6. Dembo, V. Bessarabskij vopros. Moscow, 1924 [in Russian]. [Дембо В. Бессарабский вопрос. Москва: Гос. воен. изд-во, 1924. 182 с.].
7. Dembo, V. Nikogda ne zabut! Krovavaya letopis Bessarabii. Moscow, 1924 [in Russian]. [Дембо В. Никогда не забыть! Кровавая летопись Бессарабии. Москва: Госполитпросвет «Красная новь», 1924. 95 с.].
8. Dembo, V., Timov, S. Vosstaniya bessarabskikh krestyan protiv rumynskikh pomeshchikov. Moscow, 1925 [in Russian]. [Дембо В., Тимов С. Восстания бессарабских крестьян против румынских помещиков. Москва, 1925].
9. Spîru, V. Pravosudie rumynskoj voenshchiny. Moscow, 1929 [in Russian]. [Спиру В. Правосудие румынской военины. Москва: Изда-во ЦК МОПР СССР, 1929. 24 с.].
10. Badulesku, A. Vosstanie v Tatar-Bunare (K sudu nad 500 bessarabskimi krestyanami). Moscow, 1925 [in Russian]. [Бадулеску, А. Восстание в Татар-Бунаре (К суду над 500 бессарабскими крестьянами). Москва: ЦК МОПР СССР, 1925. 32 с.].
11. Vityk, S. 500 tatarbunarskikh krestyan pered boyarskim sudom. Kharkov, 1926 [in Russian].

- [Витык С. 500 татарбунарских крестьян перед боярским судом. Харьков, 1926].
12. Koranskij, Ya.M., Lazarev, A.M. Obshchestvo bessarabtsev v SSSR i soyuzu bessarabskikh emigrantov: 1924—1940. Chişinău, 1978 [in Russian].
[Копанский Я.М., Лазарев А.М. Общество бессарабцев в СССР и союзы бессарабских эмигрантов: 1924—1940. Кишинёв: Штиинца, 1978. 194 с.].
  13. Rotari, L. Considerații privind Basarabia anilor 1918—1940 în istoriografia sovietică. *Analele-Dobrogei. Seria noua*. 2000, An. VI. 1: 293-304 [in Romanian].
  14. Kokosh, V. Uchast molodi v borotbi proty rumuno-boiarskykh okupantiv za radiansku vladu na pivdni Bessarabii (1918—1940 rr.). *Borotba trudiashchykh Pivnichnoi Bukovyny i Bessarabii za svoie sotsialne i natsionalne vyzvolennia (Materialy mizhvuzivskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 28-i richnytsi vozziednannia Pivnichnoi Bukovyny i kolysnykh Khotynskoho, Akermanskoho ta Izmailskoho povitiv Bessarabii z Ukrainskoiu RSR)*. Chernivtsi, 1970. 64-69 [in Ukrainian].
[Кокош В. Участь молоді в боротьбі проти румуно-боярських окупантів за радянську владу на півдні Бессарабії (1918—1940 рр.). *Боротьба трудящих Північної Буковини і Бессарабії за своє соціальне і національне визволення (Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 28-й річниці возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Українською РСР)*. Чернівці, 1970. С. 64—69].
  15. Koranskij, Ya.M., Lazarev, A.M. Obshchestvo bessarabtsev v SSSR i soyuzu bessarabskikh emigrantov: 1924—1940. Chişinău, 1978 [in Russian].
[Копанский Я.М., Лазарев А.М. Общество бессарабцев в СССР и союзы бессарабских эмигрантов: 1924—1940. Кишинёв: Штиинца, 1978. 194 с.].
  16. Roshkovan, Yu. O nekotorykh popytках falsifikatsii istorii tatarbunarskogo vosstaniya. *Borotba trudiashchykh Pivnichnoi Bukovyny i Bessarabii za svoie sotsialne i natsionalne vizvolennia (Materialy mizhvuzivskoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 28-i richnytsi vozziednannia Pivnichnoi Bukovyny i kolysnykh Khotynskoho, Akermanskoho ta Izmailskoho povitiv Bessarabii z Ukrainskoiu RSR)*. Chernivtsi, 1970. 81-85 [in Russian].
[Рошкован Ю. О некоторых попытках фальсификации истории татарбунарского восстания. *Боротьба трудящих Північної Буковини і Бессарабії за своє соціальне і національне визволення (Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 28-й річниці возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Українською РСР)*. Чернівці, 1970. С. 81—85].
  17. Grama, D., Martynchik, E. Protsess nad uchastnikami tatarbunarskogo vosstaniya. Chişinău, 1988 [in Russian].
[Грама Д., Мартынчик Е. Процесс над участниками татарбунарского восстания. Кишинёв: Карта молдовеняскэ, 1988. 168 с.].
  18. Nazariya, S. Bessarabskij vopros v epokhu mirovykh vojn i ego interpretatsii v istoriografii: ot vzniknoveniya do parizhskikh mirnykh dogovorov (1917—1947). Chişinău, 2018 [in Russian].
[Назария С. Бессарабский вопрос в эпоху мировых войн и его интерпретации в историографии: от возникновения до парижских мирных договоров (1917—1947). Кишинёв: Государственный институт международных отношений Молдовы, 2018. 368 с.].
  19. Prigarin, A. Tatarbunarskoe vosstanie v istoriograficheskikh kontekstax: 1920—1930-e gg. *Conferința «Știință, educație, cultură» 2023, Comrat, Moldova, 13 februarie 2023. Știință, 2023. 3: 401-406 [in Russian].
[Пригарин А. Татарбунарское восстание в историографических контекстах: 1920—1930-е гг. *Conferința «Știință, educație, cultură» 2023, Comrat, Moldova, 13 februarie 2023. Știință, 2023. Vol. 3. 401—406*].*

20. Shornikov, P.M. Bessarabskij front (1918—1940 gg.). Tiraspol, 2011 [in Russian].
[Шорніков П.М. Бессарабський фронт (1918—1940 гг.). Тирасполь, 2011. 288 с.]
21. Husărescu, Z.I. Mișcarea subversivă în Basarabia. Chișinău: Imprimeriile Statului, 1925 [in Romanian].
22. Tătărescu, Gh. Internaționala A III-a și Basarabia, discurs rostit în adunarea deputaților Editorial: Imprimeriile «Independenta». București, 1925 [in Romanian].
23. Ardeleanu, Ef. Agresiunea împotriva României Mare. Tatar-Bunar. *Document: Buletinul arhivelor militare Române*. 1999, an II, 1(5): 15-25 [in Romanian].
24. Cașu, I. Exporting Soviet Revolution: Tatarbunar Rebellion in Romanian Bessarabia (1924). *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*. 2020. Vol. 22. 3: 224-243 <https://doi.org/10.1080/23800992.2020.1839846>
25. Ponomariov, V. Unele aspecte ale activității comuniste din Basarabia în anii 1922—1923. *Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați*. 2017. Seria 19, Istorie. XVI: 73-88. <https://doi.org/10.35219/history.2017.05> [in Romanian].
26. Rotari, L. Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918—1924. București, 2004 [in Romanian].
27. Siscanu, D., Stanescu, M. Soviet Attempts at Hybrid War against Romania in 1924. *The use of military forces in domestic affairs: lessons from the past, current issues and future developments: Conference proceedings of the 17th Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group of the PFP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes*. București: Editura Militara, 2018. 19-31.
28. Suveică, S. Tatar-Bunar 1924: «procesul celor 500». *Analele Științifice ale Universității «AL. I. Cuza» din Iași (Serie nouă)*. 2000-2001, 46-47: 281-292 [in Romanian].
29. Raus, N., Neacsu, Gh., Moraru, D. O agresiune sovietică împotriva României. Tatar-Bunar, în documente și în presa românească a vremii. Târgoviște, 2017 [in Romanian].
30. Piddubnyi, I. Partii, parlament, korol ta uriad: Rozvytok i vzaïmodiia elementiv politychnoi systemy Rumunii u 1918—1940 rr.: Chernivtsi, 2019 [in Ukrainian].
[Піддубний І. Партії, парламент, король та уряд: Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918—1940 рр.: Чернівці, 2019. 912 с.]
31. Bondarenko, D. Protystoiannia Rumunii rosiiskii bilshovytskii ahresii u 1918—1920 rr. *Drynovskiyi zbirnyk*. 2020. 12: 179-187 [in Ukrainian].
[Бондаренко Д. Протистояння Румунії російській більшовицькій агресії у 1918—1920 рр. *Дриновський збірник*. 2020. № 12. С. 179—187. <https://doi.org/10.7546/DS.2019.12.20>].
32. Podkur, R. Diialnist spetssluzhb SRSR u prykordonni radianskoi Ukrainy u 1920—1930-kh rr. *Z arkhiviv VUCHK—HPU—NKVD—KHB*. 2014. 2(43): 7-33 [in Ukrainian].
[Подкур Р. Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920—1930-х рр. *З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. 2014. № 2(43). С. 7—33].
33. Ponomariov, V. Considerații privind implicarea serviciilor secrete sovietice și a Cominternului în organizarea rebeliunii de la Tatar-Bunar. *Plural. History. Culture. Society*. 2019. 7(1): 43-59 [in Romanian].
34. Moraru, A. Istoria romanilor. Basarabia și Transnistria (1812—1993). Chișinău, 1995 [in Romanian].
35. Ardeleanu, Ef. Agresiunea împotriva României Mare. Tatar-Bunar. *Document: Buletinul arhivelor militare Române*. 1999. An II. 1(5): 15-25 [in Romanian].
36. Voronov, V. Rassekrecheno: Pravda ob ostrykh epizodakh sovetskoy epokhi. Moscow, 2018 [in Russian].
[Воронов В. Рассекречено: Правда об острых эпизодах советской эпохи. Москва: Алгоритм, 2018. 400 с.]

37. Podkur, R. Diialnist spetssluzhb SRSR u prykordonna radianskoï Ukrainy u 1920—1930-kh rr. *Z arkhiviv VUCHK—HPU—NKVD—KHB*. 2014. 2(43): 7-33 [in Ukrainian].
[Подкур Р. Діяльність спецслужб СРСР у прикордонні радянської України у 1920—1930-х рр. *З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. 2014. № 2(43). С. 7—33].
38. Schroeder-Negru, O. Rebelliunea de la Tatar-Bunar din 1924. Germanii basarabeni intre anti-bolşevism şi patriotism românesc. *1918—2008: 90 de ani de la unirea Basarabiei cu România. Simpozion internaţional. Olimpiu Manuel Glodarencu, Marian Zidaru, Ion Rîşnoveanu*. Constanţa: Editura Muzeului marinei române, 2008. 85-92 [in Romanian].
39. Yas, O. Rumuniia. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Т. 9. Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
[Ясь О. Румунія. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Т. 9. Київ: Наукова думка, 2012. С. 364].
40. Perieţeanu, I. Siguranţa Română în Basarabia interbelică. URL: <http://www.morarup.narod.ru/Sigur.htm> [in Romanian].
41. Shornikov, P.M. Bessarabskij front (1918—1940 gg.). Tiraspol, 2011 [in Russian].
[Шорников П.М. Бессарабский фронт (1918—1940 гг.). Тирасполь, 2011. 288 с.].
42. Caşu, I. Exporting Soviet Revolution: Tatarbunar Rebellion in Romanian Bessarabia (1924). *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*. 2020. Vol. 22. 3: 224-243 <https://doi.org/10.1080/23800992.2020.1839846>
43. Ardeleanu, Ef. Agresiunea impotriva Romaniei Mare. Tatar-Bunar. *Document: Buletinul arhivelor militare Romane*. 1999. An II. 1(5): 15-25 [in Romanian].
44. Rotari, L. Ce a fost la Tatar-Bunar în septembrie 1924: «răscoală» sau — «rebeliune bolşevică»? *Caiete de Istorie*. 2002. An. 1. 4: 19-24 [in Romanian].
45. Tătărescu, Gh. Internaţionala A III-a si Basarabia, discurs rostit in adunarea deputatilor Editorial: Imprimeriile «Independenta». Bucureşti, 1925 [in Romanian].
46. Voronov, V. Rassekrecheno: Pravda ob ostrykh epizodakh sovetskoy epokhi. Moscow, 2018 [in Russian].
[Воронов В. Рассекречено: Правда об острых эпизодах советской эпохи. Москва: Алгоритм, 2018. 400 с.].
47. Sava, L. Evenimentele de la Tatar-Bunar reflectate în presa vremii. *Studiu de caz—ziarul «Adevărul»*. Chronos. *Revistă de istorie Anul*. 2010. VIII. 1(14): 38-41 [in Romanian].
48. David-Fox, M. Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921—1941. Reprint Edition. New York: Oxford University Press, 2012.
49. Grama, D., Martynchik, E. Protsess nad uchastnikami tatarbunarskogo vosstaniya. Chişinău, 1988 [in Russian].
[Грама Д., Мартынчик Е. Процесс над участниками татарбунарского восстания. Кишинёв: Карта молдовеняскэ, 1988. 168 с.].
50. Melnichuk, O., Zinko, Yu., Tuchinskij, V. Vneshnepolitieskie predposylki obrazovaniya Moldavskoj Avtonomnoj Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki. *Rusin*. 2019. 57: 179-194 [in Russian].
[Мельничук О., Зинько Ю., Тучинский В. Внешнеполитические предпосылки образования Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики. *Русин*. 2019. № 57. С. 179—194].
51. Ardeleanu, Ef. Agresiunea impotriva Romaniei Mare. Tatar-Bunar. *Document: Buletinul arhivelor militare Romane*. 1999. An II. 1(5): 15-25 [in Romanian].
52. David-Fox, M. Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to the Soviet Union, 1921—1941. Reprint Edition. New York: Oxford University Press, 2012.
53. Kulikova, G. Novyj mir glazami starogo: Sovetskaya Rossiya 1920—1930-kh gg. glazami zapadnykh intellektualov: Ocherki dokumentirovannoj istorii. Moscow, 2013 [in Russian].

- [Куликова Г. Новый мир глазами старого: Советская Россия 1920—1930-х гг. глазами западных интеллектуалов: Очерки документированной истории. Москва: Институт российской истории РАН, 2013. 370 с.].
54. Siscanu, D., Stanescu, M. Soviet Attempts at Hybrid War against Romania in 1924. *The use of military forces in domestic affairs: lessons from the past, current issues and future developments: Conference proceedings of the 17th Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group of the PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes*. București, 2018. 19-31.
55. Shornikov, P.M. Bessarabskij front (1918—1940 gg.). Tiraspol, 2011 [in Russian]. [Шорников П.М. Бессарабский фронт (1918—1940 гг.). Тирасполь, 2011. 288 с.].
56. Melnichuk, O., Zinko, Yu., Tuchinskij, V. Vneshnepoliticheskie predposylki obrazovaniya Moldavskoj Avtonomnoj Sovetskoj Sotsialisticheskoj Respubliki. *Rusin*. 2019. 57: 179-194 [in Russian]. [Мельничук О., Зинько Ю., Тучинский В. Внешнеполитические предпосылки образования Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики. *Русин*. 2019. № 57. С. 179—194].
57. Ponomariov, V. Considerații privind implicarea serviciilor secrete sovietice și a Cominternului în organizarea rebeliunii de la Tatar-Bunar. *Plural. History. Culture. Society*. 2019. 7(1): 43-59 [in Romanian].
58. Bratianu, Gh. Basarabia: drepturi naționale și istorice. București, 1995 [in Romanian].
59. Suveică, S. Tatar-Bunar 1924: «procesul celor 500». *Analele Științifice ale Universității «AL. I. Cuza» din Iași (Serie nouă)*. 2000-2001. 46-47: 281-292 [in Romanian].
60. Meltyukhov, M.I. Bessarabskij vopros mezhdru mirovymi vojnami 1917—1940. Moscow, 2010 [in Russian]. [Мельтюхов, М.И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917—1940. Москва: Вече, 2010. 464 с.].
61. Cașu, I. Exporting Soviet Revolution: Tatarbunar Rebellion in Romanian Bessarabia (1924). *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*. 2020. Vol. 22. 3: 224-243. <https://doi.org/10.1080/23800992.2020.1839846>
62. Tuchynskiyi, V. Moldavska Avtonomna Radianska Sotsialistychna Respublika u skladi USSR 1924—1940 rr.: do pytannia pro istorychni koreni vynyknennia suchasnoi problemy Prydnistrovia. *Kyivski istorychni studii*. 2016. 1: 27-31 [in Ukrainian]. [Тучинський В. Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УСРР 1924—1940 рр.: до питання про історичні корені виникнення сучасної проблеми Придністров'я. *Київські історичні студії*. 2016. № 1. С. 27—31].
63. Shornikov, P.M. Bessarabskij front (1918—1940 gg.). Tiraspol, 2011 [in Russian]. [Шорников П.М. Бессарабский фронт (1918—1940 гг.). Тирасполь, 2011. 288 с.].
64. Cașu, I. Exporting Soviet Revolution: Tatarbunar Rebellion in Romanian Bessarabia (1924). *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*. 2020. Vol. 22. 3: 224-243 <https://doi.org/10.1080/23800992.2020.1839846>
65. Grama, D., Martynchik, E. Protsess nad uchastnikami tatarbunarskogo vosstaniya. Chișinău, 1988 [in Russian]. [Грама Д., Мартынчик Е. Процесс над участниками татарбунарского восстания. Кишинёв: Карта молдовеняскэ, 1988. 168 с.].

Надійшла / Received 30.08.2024

Alexandr NOVOSIOLOV

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Docent at the Department of Hotel, Restaurant and Resort Business,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
alexandr.novosiolov@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1407-4508>

SOVIET SPECIAL OPERATION IN SOUTHERN
BESSARABIA IN SEPTEMBER 1924: AN ATTEMPT
TO DEMYTHOLOGIZE THE “TATARBUNAR UPRISING”

The goal is an attempt to look at the “Tatarbunar uprising of 1924”, which is an important episode of the Bessarabian problem, through the prism of a complex of diverse and contradictory concepts of both Soviet historiography and national historiographies of Romania and Moldova to develop concepts on which the national vision of events in the south of Bessarabia in 1924 will be based. The following **tasks** were formulated to achieve the set goal: resorting to the approaches of comparative studies and scientific criticism of sources and literature to carry out an analysis of the historiographic work of Soviet, Romanian, Moldovan, and Ukrainian historiography on the history of the “Tatarbunar uprising” and the “500 process” and rethink critically the most controversial problems, which, in our opinion, should be solved by Ukrainian historical science. **The methodological basis** of the research was the approaches of scientific criticism and comparativistics. The application of a critical and comparativist approach allowed us to analyze the historiographic work on the “Tatarbunar uprising” and the “500 process”, to revise the concepts of the most controversial issues, and to start a discourse on the identified problems in view of the available sources and achievements of historiography from the point of view of the latest methods and approaches to historiography. **Scientific novelty.** The scientific and critical analysis of a significant historiography collection of writings made it possible to outline the main problems of the “Tatarbunar uprising” and the “500 process” from the point of view of domestic historiography: the problem of the spontaneity of the uprising; national support; the social base and ethnicity of the insurgents; internationalization of the Bessarabian issue by involving Western intellectuals in the propaganda of the “500 process”; the connection between the uprising and the formation of the AMSSR; the number of participants and victims of events. **Conclusions.** The “Peasant Tatarbunar uprising” of 1924 of the “oppressed popular masses” against the “landlords and Romanian boyars” was a myth of Soviet historiography. The “Tatarbunar uprising”, having failed in the short term, at the same time succeeded in a certain way in the long term, turning into a Soviet myth about the “just struggle of the oppressed masses” of southern Bessarabia. Romanian and Moldovan historians also show considerable interest in the topic of the “Tatarbunar uprising” and the Bessarabian problem, which proves that Romania and Moldova have formed their own school of studying the Bessarabian problem in the last two decades. Unfortunately, we have to state that Ukrainian historiography did not develop proper concepts of the events in southern Bessarabia in 1924 and the myth of the “peasant Tatarbunar uprising” unconditionally entered the research of Ukrainian historians. Following the path of demythologizing the events in the south of Bessarabia in 1924 and resorting to the methods of comparativism and scientific criticism of sources and literature, we looked at the events of the “Tatarbunar uprising” and the “500 process” in the interrelation of military-political, social, ethnic and ideological factors. The proposed concepts of the interpretation of the “Tatarbunar uprising of 1924” and the “500 process” do not give us answers to all the questions we tried to solve — they only make up a complex and contradictory picture of the phenomenon, which received the name Tatarbunary 1924.

Keywords: “Tatarbunar Uprising”, Bessarabian problem, Romanian-Soviet relations, Autonomous Moldavian Socialist Soviet Republic (AMSSR).